

# HET MOLENLEVEN EN ONZE TAAL

DOOR  
P. BOORSMA



DERDE DRUK

DAGBLAD „DE ZAAHLANDER“, KOOG AAN DE ZAAH, 1941





# Het Molenleven en onze taal

door

P. Boorsma

Naar aanleiding van den oproep in „De Zaanlander”, van 7 Juli 1933, tot het inzenden van een verzameling uitdrukkingen in de Nederlandsche taal, die aan het molenleven zijn ontleend (ten behoeve van de, in 1934 door de Vereeniging „De Hollandsche Molen” te houden tentoonstelling), volgt hieronder een en ander, hetwelk vermoedelijk voor dit doel kan dienen.

Hierbij is uitgegaan van de veronderstelling, dat wat er op dit gebied te vinden is in de Ned. literatuur, n.l. meer en minder bekende liedjes e.d., op de bedoelde expositie wel aanwezig zal zijn en alzoo in deze collectie niet behoeft te worden opgenomen.

Uiteraard zijn de Zaausche uitdrukkingen het rijkst vertegenwoordigd. Vele daarvan zijn, zelfs in de Zaanstreek, niet meer in zwang, zoodat de noodige verklaring niet achterwege kon blijven.

Misschien vallen enkele termen en gezegden buiten het gevraagde bestek, doch hun eigenaardigheid maakt ze toch memorabel.

In de opsomming is, zooveel mogelijk, een zekere volgorde in acht genomen, overeenkomstig de bedrijven waarvan de uitdrukkingen zijn ontleend.

### Meer of minder algemeen bekende.

*Dat is koren op zijn (of mijn) molen.  
Wie eerst komt, het eerst maalt.  
Eén steen kan geen meel malen.  
Twee harde steenen malen slecht (meel).*

Zonder verdraagzaamheid komt er van samenwerking niet veel terecht.

*Hij heeft zijn koren ter molen (gebracht).  
Hij laat geen (of te veel) wind door de hekken(s) waaien.  
Hij laat niets liggen dan heet ijzer en molensteenen.  
De parlementaire molen (of de wettenmolen) draait langzaam.  
Een klap (of slag) van den molen beet hebben.  
Hij is malende, of: 't Maalt hem (in z'n bovenkamer).  
Hij loopt met molentjes.  
De molen loopt door de vang; ook: De molen is op hol.  
Zoo sterk als een molenpaard; ook: Dat is een echt molenpaard.*

Bijzonderlijk gezegd van een sterke, onvermoeibare vrouw.

*Wat geeft dát 'n gemaal (drukke).  
Lig of loop niet zoo te malen (weest wat rustiger).*

Beide uitdrukkingen zijn aan de Zaan nog gebruikelijk, elders misschien niet, of weinig voorkomend.

### Speciaal Zaaansch.

(Niet verband houdende met bepaalde bedrijven).

*Er is wel iets, of niets, van in den molen.*

D.w.z.: Er is wèl of niet sprake van; b.v. van een plan, een reis e.d.

*Het molentje draait, de baas gepaaid.*

Als het werk z'n gang gaat, is de baas tevreden.

*De vang ophalen.*

Beginnen met werken, zingen, enz.

*De vang sleepen laten.*

Minder ijverig bezig zijn.

*De vang néér leggen.*

De arbeid eindigen; het spel staken; e. d.

*De pal is aan, of -in.*

De maat is vol; nu is het mooi genoeg. (De pal belet den molen het verkeerd-om draaien, dus figuurlijk b.v. bij plagen of schelden: verder voortgaan wordt niet geduld).

*Een veld boven wind (staan).*

Een slag op vóór zijn. Werkelijke beteekenis: De molen staat, b.v. bij storm, malend zonder zeilen, niet recht op den wind: en is een „veld” =  $\frac{1}{8}$  of  $\frac{1}{6}$  deel van de stelling (balie) uit den wind gedraaid, zoodat de winddruk niet ten volle op de wieken inwerkt.

*Hij staat met (zijn) zij (de) of met gat te wind.*

't Staat er met hem niet best voor; of: de zaak is verkeerd aangepakt, enz. Ook: op onbeholpen wijze iets verrichten. Van een molen wiens wieken de winddruk van ter zijde of van achteren ontvangen, is niet te verwachten dat hij goed werkt.

*Het staat er in top vóór.*

Dat is lang niet mooi. We zijn er slecht aan toe, enz. Afgeleid van den molen die, onvoorziens, door een bui wordt overvallen terwijl hij „in top” (met volle zeilen) maalt.

*Een lapje zwichten.*

Wordt gezegd als men bij inspannenden arbeid, of bij warm weer, lastig geworden kleedingstukken aflegt. Zeil minderen, reven, wordt door de Zaaansche molenaars „zwichten” genoemd.

*Een stukje, of een lapje uitleggen.*

Beteekent het tegengestelde van zwichten.

*We zullen ze (de zeilen) maar klampen, of inhalen.*

Figuurlijk. De bezigheden staken. Werkelijk: De zeilen weg-nemen, oprollen en achter de slingerklampen bevestigen.

*De zomer- of winterzeilen op(ge)hangen.*

De Zaaansche molens maalden, weleer, des zomers met twee witte en twee lichtroode zeilen: de zomerzeilen. Deze werden des winters vervangen door twee gele en twee donker roode zeilen, soms door vier roode of vier getaande: de winterzeilen. Overdrachtelijk werd deze spreuk toegepast bij het verwisselen, der respectievelijke seizoenkleeding.

*Een beetje, of een paaltje, kruien.*

Figuurlijk: ruimte maken; opschikken; zich verwijderen. „Zou je niet een paaltje kunnen kruien?” = wat uit den

weg gaan, enz. Afgeleid, in 't algemeen: van het verkruien, verdraaien, van de molenkap; in 't bijzonder (paaltje) van de paltrokmolens, waarvan het kruitouw bevestigd is aan den kruipaal en bij het verkruien, zoo noodig, van paal tot paal wordt verlegd. De vèr uitstekende staart, waaraan het kruiwerktuig van zoo'n molen is gemonteerd, wordt bij het kruien, uiteraard, van zijn oorspronkelijke plaats verwijderd.

*Dronken als een staartmolen.*

De meeste molenschuren of loodsën, waren (zijn) voorzien van een staartmolen (spin) welke, op een stander geplaatst, op den topgevel stonden (staan). De lichamen dezer molentjes worden meestal, onder het malen, rusteloos heen- en-weer bewogen, doordat hun lange staart uitermate gevoelig is voor elke afwijking in de windrichting: val- en dwarrelwinden veroorzaakt door de wieken van den „grootten” molen, wiens naam steeds te vinden is op den staart der „spin”.

De kleine „landêê-watermolentjes, die ingepolderd land droog houden behooren ook tot de staartmolens en toonen dezelfde bewegelijkheid, doch in mindere mate.

*Hij draait als een staartmolen.*

Hij draait met alle winden. Iemand op wien men geen staat kan maken. Een weerhaan.

*De hooimolen is stuk; of kan malen.*

Zegt men, naar gelang het in den hooitijd regent of zonnig weer is.

*De molen draait voor de juffrouw, of: Hij draait voor de loos.*

Werd gezegd wanneer de molen maalde, doch geen werk kon verrichten. De eerste uitdrukking zou ontstaan zijn door de gewoonte der vroegere pelmolen-eigenaars om de opbrengst van de uitgewaaide doppen der gerst, af te staan aan hun vrouw (de juffrouw). Men zou voor deze bezigheid — het door middel van de waaiërij (wan) verwijderen der doppen — de „kleine” windjes benut hebben. Erg waarschijnlijk lijkt dit echter niet, want het „waaiën” geschiedde gelijktijdig met het pellen, dus als er een sterken wind stond. Wel werd bij heel zwakken wind op andere wijze gebruik gemaakt van de „waaiërij”, n.l. om „klander te jagen”, d.w.z. een partij gort zuiveren van klander (een insect) welke bestjes de „juffrouw” zeker niet cadeau warden gedaan.

*Mijn stamperij, of kapperij, is niet in orde; ook: Mijn kammen en dollen deugen niet meer.*

Hiermee werden de gebreken aan het gebit bedoeld Stamperij: de gezamenlijke stampers, b.v. in een oliemolen, en dan in den regel een zestal. Kapperij: van messen of beitels voorziene stampers, waarmee in papier-, verf- en snuifmolens zekere grondstoffen werden kortgehakt. Kammen en dollen: de houten tanden der wielen, welke in elkaar grijpen.

*Mijn gaande-werk is van streek.*

Gaande-werk: het „organisme”, de bewegende deelen in den molen. Figuurlijk: inwendige storingen, meer bepaald van maag en ingewanden.

*Dat kan ik niet, of wel, malen.*

Bijten; kauwen; eten; verdragen.

*Hij heeft, of staat met, een gat in 't schepel.*

Gezegd van een molen die, door gebrek aan grondstoffen, gedoemd was stil te staan. Figuurlijk: ook van toepassing op iemand wiens geld op was; van een handelaar of fabrikant wiens zaak of bedrijf was te niet gegaan, enz.

### **Ontleend aan de Houtzagerij.**

*Van dik hout zaagt men planken.*

*De klossenbak opzoeken; in den klossenbak liggen.*

Naar bed gaan; te bed liggen; ook: ziek zijn. Klossenbak: een bak dienende tot het opbergen der klossen (korte stukjes hout, gebezigd bij het balken zagen) en verder bewaarplaats van klein gereedschap.

*Op spijker zagen.*

Zwaar snurken, gedurende het slapen.

*De gang ligt er voor.*

We kunnen beginnen; er staat wat voor 't mes. Gang = het in bewerking zijnde hout, balken of planken, hetwelk, door middel van de zaagslee, naar en „door” het zaagraam wordt gevoerd.

*De gang is af.*

In de beteekenis van: Dat is klaar; het is gedaan; b.v. bij beëindiging van het middagmaal, e. d.

*Hij (vr) eet als een houtzager.*

Gezegd van iemand die, evenals over het algemeen de houtzagers, een gezonde eetlust toonde.

### *Smeer je leer!*

Dat zal er toe komen; het zal er spannen. Afgeleid van den maatregel der houtzagers om hun „sjouwleer” (schouderleer) met reuzel in te smeeren, wanneer, b.v. als de molen vlug maalde, veel hout moest worden weggedragen. Het gesmeerde leer vergemakkelijkte dan, bij het opstapelen, het afschuiven van het hout, over den schouder.

### *Beenen, of armen, als stapelstokken.*

Stapelstokken: latten, gelegd tusschen de lagen van ter droging opgestapeld hout.

### *Hij „gaat” op de krappe keep.*

D.w.z.: Hij loopt, of werkt zeer vlug; hij doet buitengewoon z'n best. Verklaring: Sneller doen werken, door verstellen van hefboomen of verwisseling van tandwielen, heette: „verkrappen”. Een der hefboomen van de mechaniek waarmee de voortbeweging van de zaagslee wordt bewerkstelligd, is voorzien van een uitgekeept stuk ijzer, dat rust in den beugel van den „krabbelstok” en deze is verstelbaar. Hierdoor kan men den slag van genoemden hefboom vergrooten en verkleinen en alzoo den „spoed” van de zaagslee regelen.

### *Hij moet een óprijder hebben.*

Gezegd ten opzichte van iemand die een aanporring noodig heeft. Het aanscherpen van de bot geworden tanden der molenzagen, werd „aanpunten” genoemd. Deze behandeling der zagentanden, waarbij de zagen in het zaagraam bleven, was niet altijd voldoende en dan moest ook een „óprijker” toegediend worden. Bij laatstgenoemde bewerking werd met de, in beide handen gevatte, „puntvijl”, zeer krachtig tegen den onderkant der tanden gestreken.

### *Een kopschaal, of een aflooper.*

Benaming voor een scheef gesneden plak brood, koek, enz. Kopschaal: Een, aan één zijde bezaagd, stuk afvalhout, aan het eene eind dik (de kop), het andere eind is dun, scherp. Aflooper: Omschrijving als boven, alleen het stuk hout is geringer van afmetingen.

### *Een afzaagèndje.*

Zoo noemde men het overschot van een grootendeels opgerookte, uitgedoofde sigaar. Afzaagènd: Een stuk plank, afkomstig van het ondereinde eener gezaagde balk; verkregen door het gebruik van méér zagen in het „spant”, waarmee het afvallen van „kopschalen” vermeden wordt. Het dunne gedeelte, „bles” genoemd, wordt er afgezaagd.



### *Een slaghaakje.*

Aldus heette het steenei (één cents) tabakspijpje, met kleinen kop en licht gekromden, korten steel. Slaghaak: Een stuk gereedschap uit den houtzaagmolen.

### *De rafelschaar en het zes-voets-hengsel.*

Deze twee voorwerpen, welke nergens voorhanden waren, omdat ze niet bestonden, hebben menig beginnend houtzager moeie beenen en, somwijlen, wel erger onaangenaamheden bezorgd, als hij, uitgestuurd om deze dingen ter leen te vragen, van molen tot molen liep om ten slotte „met leege handen” terug te komen. Bij het zagen van taaie balken gebeurde het wel dat, aan den onderkant der gezaagde planken, of ribben, dradige vezels (rafels) ontstonden, die daaraan bleven hangen. Dan werd zoo'n „groene” jongen soms weggestuurd om de „rafelschaar” te halen. Hengsel: Dit voorwerp diende om de zaag in het zaagraam te hangen en vast te spannen, doch had nooit de lengte van zes voet. De geheele „spanhoogte” van zoo'n raam haalde maar zelden die maat, maar dat was den beginneling niet bekend.

### **Ontleend aan de Olieslagerij.**

#### *Dat lijkt wel, of dat is, een dubbele oliemolen.*

Een vergelijking, vaak gebezigd, ten aanzien van een „zwaarlijvige” vrouw. Eertijds bestonden er enkele en dubbele oliemolens, d.w.z.: molens met één- en met twee slagwerk(en). Bovendien zijn er eenige geweest die voorzien waren van twee dubbele werken, dus vier slagwerken. Deze molens behoorden tot de grootsten, zwaarst gebouwden hunner soort en eigenlijk waren zij het waarop men doelde, in bovengenoemde beteekenis.

#### *Beenen als stampers (van een oliemolen).*

Dikke, ongewoon gevormde kuiten; beenen die veel overeenkomst vertoonen met de onderdanen van een olifant. De onderenden van bedoelde stampers zijn afgerond en omsloten door een zware, ijzeren ring. Een daarin passend, ijzeren plaatje maakt het „beslag” van zoo'n stampervoet compleet. De vergelijking van beenen en stampers was overigens vrij algemeen. Zoo hoorde men vaak de opmerking, ten opzichte van een persoon, wiens beenen flink ontwikkeld waren: „Die heeft een paar stevige stampers onder zijn „lijf”.

### *Afstampen.*

Wij zullen 't hiër maar afstampen, werd b.v. geantwoord op een uitnoodiging om mee te gaan, hier of daar heen. „Wij zitten hier goed, we stampen 't hiër maar af”, e. d. De uitdrukking werd ook gebezigd in den zin van: het werk af maken; het laatste deel van een (dag)taak voleindigen, enz. „We zullen „'t lessie” (de rest) maar afstampen”. In tegen-gestelden zin luidde het ook wel: „We zullen er maar op-af-stampen”: We gaan er heen; we zullen den tocht maar aanvaarden, enz.

### *Dat spaakt, of, het zal spaken.*

Het loopt mis; het gaat verkeerd. Afgeleid van het geval waarin een, door een bui overvallen oliemolen soms kwam te verkeerren. De, van spaken voorziene wentelas, die de heien en stampers in beweging brengt, kreeg dan zulk een spoed, dat genoemde werktuigen geen gelegenheid hadden om hun gewone val te volbrengen, doch, in snel tempo, voortdurend door de spaken gegrepen, voerden zij een dans uit, waarvan de gevolgen soms door den molenmaker hersteld moesten worden. Bij tijdig ingrijpen: „schorten” (het luiten werking stellen van heien en stampers) werd door het „spaken” geen schade veroorzaakt.

### *Uit-'n haaien (heien) zijn, of geraken.*

Ergens gebrek aan hebben, of krijgen, inzonderheid aan materialen. B.v. op een bouwwerk werd soms de voorspeling gedaan: „Als we niet gauw hout of steenen, of iets dergelijks, krijgen, raken we „uit 'n haaien”: kunnen we niet voortwerken. Een vrij veelvuldig gebezigde uitdrukking, ontstaan in den oliemolen. De olieslager kon, bij een „slap” windje, zijn molen lang „gaande” houden. Wanneer hij een voorraadjje „meel” (gestampde voorslagkoeken) ter beschikking had, werd dit „in” het naslag verwerkt, waarbij de molen maar één hei behoefde te „trekken”. Was die voorraad ten slotte op, dan zei de „blokmaalder” (meesterknecht die overdag met 't naslag werkte): „Ik ben uitten (of 'n) haaien”.

### *Het laatste paar is in den bak.*

Het boven bedoelde „meel” bevond zich in den meelbak. Was de hoeveelheid zoodanig geslonken, dat er nog slechts genoeg was voor één „paar” (het tweetal, gelijktijdig in de slagpers gevormde koeken) dan klonk de treurige mededeeling aan de maats: „Het laatste paar is in den bak”. Overdrachtelijk was deze uitdrukking ook veel in zwang, in den zin van: 't Einde nadert; 't loopt op 'n afsnijder; ook: ten opzichte van een zieke wiens verscheiden nabij was,

en tal van andere omstandigheden, van minder gunstigen aard, ten opzichte van personen en/of zaken.

*Schreeuw niet zoo, je bent hier niet in een oliemolen, of: We zijn niet „haaidoof” (heidoof).*

Toegevoegd aan dengene die op luiden toon sprak. Een in volle werking zijnde oliemolen maakt veel geraas, vooral het luide geklink van de heien overtreft in sterkte de menschelijke stem (bij gewoon spreken). Vandaar, dat de olieslagers verplicht waren het weinige wat zij elkaar, onder het werk, te zeggen hadden, schreeuwerwijze te uiten. Velen hunner waren daaraan zoo gewoon geraakt, dat zij, ook wanneer 't niet noodig was, méér van hun stemorganen vergden dan hun medemenschen soms lief was. Vandaar bovenstaande uitdrukking. Maar.. dat luide spreken van de olieslagers onderling, ook wanneer de molen niet maalde, was niet altijd overbodig, omdat velen dezer molenaars geen scherp gehoor hadden of doof geworden waren tengevolge van het doordringende, veel luchttrilling verwekkende, geklop der houten heien op de eveneens van hout gemaakte „slagbeitels” (grootte, zware wiggen). — Iemand die niet dadelijk van antwoord diende, wanneer hem iets gezegd werd, of het tot hem gesprokene niet begreep, behoefde zich er niet over te verwonderen als hem dan, minder vriendelijk, gevraagd werd: „Ben je haaidoof?” Of, in geval met opzet niet op het gezegde werd ingegaan, zei de toegesprokene, b.v.: „Praat maar toe, ik ben toch haaidoof”, enz., enz.

*Over schel haaien (heien).*

In den oliemolen vindt men o.m. het „schelrad”, een toestel waarvan het rad, bij het opheffen der hei, telkenmale één tand voortgedreven wordt. Heeft dit rad één omwenteling gemaakt, dan komt het, aan een bel verbonden, strak getrokken schelkoord, automatisch tot ontspanning en kondigt de schel (bel) aan, dat de koeken gereed zijn. De „blokmaalder” stond (staat) dan al te voren gereed om de, dan aan de orde zijnde handelingen te verrichten, opdat de hei vooral niet één maal, overbodig werk zal doen, want, dat kostte hem en zijn maats geld, omdat men per stuk (per last vermalen zaad) werkte. Gebeurde het nu, dat de man door onachtzaamheid, of andere oorzaak, de hei langer liet werken dan noodig was, dan werd al spoedig geroepen: „Hij haait óver schel!” Deze olieslagersterm vond ingang, op velerlei gebied. Vooral dáár waar overdrevenheid, of te veel van 't spel was. B.v.: te lang slapen; meer eten of drinken

dan men gewoon was; méér van zijn kracht vergen dan goed was; bij grootspraak, liegen, mooi praten, enz. enz.

#### *Loshaaien (-heien).*

Het, door middel van de „loshei”, losslaan van de, door de „slaghei”, samengeperste deelen der slagpers, waardoor het mogelijk wordt de vervaardigde koeken te verwijderen. Alzoo komt door „loshaaien” het product ter beschikking. Overdrachtelijk: Je kunt bij hem, of haar, niets loshaaien; geld of anders. Of: Probeer maar eens of je bij hem, of haar, iets kunt loshaaien.

#### *Geld op slop nemen, of krijgen.*

Wanneer het lang windstil was, kregen de olieslagers, omdat zij op stukloon werkten, geen loon uitgekeerd. Zij ontvingen dan een voorschot, hetwelk later moest worden afbetaald, in één of meer termijnen, naar gelang der grootte van de ontvangen geldsom. Zulk een voorschot heette: een „slop”. „We moeten den baas maar een „sloppie” vragen”. „We hebben een „sloppie” gekregen of opgenomen”. Iemand, geen olieslager zijnde, die in geldnood verkeerde, hoorde men ook wel eens de verzuchting slaken: „Kon ik maar wat (geld) op slop krijgen”. — Slop = Nauwe, open ruimte (dood loopend) tusschen gebouwen. In de Zaanstreek wordt een, in het ijs gemaakte, vaargeul ook „slop” genoemd. Opmerkelijk is de eigenaardige toepassing en beteekenis van het woord, in eerstgenoemden zin: de olieslagers zaten, door windstilte, ook in 't nauw (geldverlegenheid).

#### *Hokbeenen.*

Hij heeft „hokbeenen”, werd vroeger gezegd van dengene wiens „onderdanen” eindigden in buitenwaarts gerichte dwars- of waaiervoeten; zulks omdat bedoelde afwijking dikwijls viel te constateeren bij de olieslagers, en dan niet als „aangeboren” gebrek, doch ontstaan door vergroeiing. De jongens kwamen al op zeer jeugdigen leeftijd — soms 10 of 11 jaar — op den molen. Tot de door hen te verrichten bezigheden behoorde, meestal spoedig, ook het „stroopen” en snijden der koeken. Dit werk geschiedde bij het „koeken-hok”; daar werden de wollen zakken (bullen) van de koeken getrokken (gestroopt) en vervolgens werden die koeken op lengte afgesneden. Genoemd hok was tot op den vloer dichtgetimmerd en tijdens de aangeduide werkzaamheden moest de jongen stijf tegen het hok aangedrukt staan, omdat zijn armen te kort waren om het toestel (de kaak), hetwelk bij het „stroopen” dienst deed, te kunnen bereiken. Onwillekeurig werden daarbij de voeten tegen het hok geplaatst en

— omdat er geen ruimte was om ze hun natuurlijke stand te laten innemen — bovendien buitenwaarts gedraaid. Daar deze positie veelvuldig moest worden aangenomen, was langzame, maar daarom niet mindere zekere, vergroeiing menigmaal het gevolg. In den regel werden de knieën ook in het proces betrokken en kreeg de patiënt x-beenen op den koop toe. Niemand scheen er ooit, of bijna nooit, aan gedacht te hebben, dat die onderste plank van zoo'n koeken-hok, zonder eenig bezwaar, kon worden weggelaten of verwijderd. Menige olieslager moest zich, dientengevolge, levenslang voortbewegen met: „'n paar rare stampers" oftewel „hokbeenen”.

#### *Kermis vieren, of bruiloft houden.*

Zoo betitelden de olieslagers het werk dat moest plaats hebben als de molen „staantijd" kreeg (staantijd = timmer-tijd). Het was een vuil werkje, schrapen en vegen, verwijderen van stof en roet (afkomstig van de turfrook, die in den molen een uitweg, naar boven, moest zoeken).

#### **Ontleend aan het Pellerijbedrijf.**

#### *Hij is tegen 't blik op (of aan).*

Gezegd van iemand wiens zaken er slecht vóór staan; die zijn betalingen heeft gestaakt; geen geld meer heeft, in 't algemeen toepasselijk in den zin van: zich in moeilijkheden bevinden. Van deze uitdrukking, die nog dikwijls wordt gebezigd, is de herkomst te vinden in den pelmolen. Als dáár de pelsteen tegen het blik (van de, om dien steen geplaatste kuip) aan komt, geeft dit een groote stoornis in het werk en schade bovendien. Het blik wordt dan stuk geschuurd en de gort (welke zich bevindt tusschen steen en kuip) wordt stuk gemalen of ontwijkt door het vernielde blik.

#### *Dat is nog erger dan een steen door 't blik.*

In figuurlijken zin gezegd, bij het gebeuren van een ongeval, ongeluk; bij het ondervinden van tegenspoed, e. d. Werkelijk: Het breken van een pelsteen, die tijdens het in werking zijn zeer snel ronddraait. De stukken worden dan weggeslingerd en door het blik (van de pelkuip) gesmeten, terwijl groote verwoesting van andere, omgevende, deelen der molen, meestal niet achterwege blijft. — Molenaars- en molenmakersterm: „Hij heeft 'n steen door 't blik”.

#### *Het, hij of zij, pelt (weer) best.*

Deze uitdrukking was, ook buiten de „sfeer" der molens,

ingeburgerd, hoofdzakelijk ten aanzien van machines; werktuigen; klokken; horloges, etc. Voorbeeld: Op de vraag: „Is het horloge in orde, nu het gerepareerd is?” luidde het antwoord, menigmaal: „Ja hoor, 't „pelt” weer best” of: „'t „Pelt” er weer lustig op los” e. d.

*Die persoon, of zaak, begint af-te-harpen, of: harpt af.*

De harp is een, door den molen gedreven, zeeftoestel waarmee de gerst en de gepelde gerst (gort) gezuiverd en gesorteerd worden. — Wanneer een partij, b.v. gort, klaar is, d.w.z. wat het pellen betreft, resteert er altijd een hoeveelheid welke de harp nog moet passeeren. Het sorteeren van zoo'n restant, wordt „afharpen” genoemd. Is dit werk afgelopen dan is de partij klaar (het gemaal „af”). Met het afharpen nadert de bewerking dus haar einde. Overdrachtelijk werd (wordt nog) deze molenaarsterm gebezigd ten opzichte van personen en/of zaken, die teekenen van achteruitgang, aftakeling, vertoonen, zoodat hun einde weldra dáár zal zijn. „Hij, of zij, begint af te harpen”; hij of zij is aan 't begin van 't einde. Ook: „Hij of zij is afgeharpt”. Tegen de logica in, wordt daarmee niet bedoeld, dat de persoon in kwestie overleden is, doch, b.v. na een doorgeestane ziekte, erg verminderd is, er slecht uit ziet.

*'t Gemaal is af.*

Het werk is gereed; de taak is volbracht; etc.

*Hij heeft een peldersborst.*

De meeste, tot gevorderden leeftijd gekomen pellers, leden aan een „slechte borst”: kortademigheid en veel hoesten. Het veelvuldig voorkomen van dit verschijnsel leidde er toe om ook ten opzichte van andere menschen, met deze kwaal behept te zeggen: „Hij of zij heeft een peldersborst”. De verklaring van de volgende uitdrukking, geeft opheldering omtrent deze „pelderskwaal”.

*'t Maanstof plaagt hem; of: Hij heeft last van 't relstof.*

De pelsteen der pelmolen bevonden zich onder den vloer van den maalzolder en waren afgedekt met cirkelvormige, tweedeelige luiken, die feitelijk met den genoemden vloer een geheel vormden. De bedoelde, zware, luiken heetten: „maanstukken”; elke helft had den vorm van een halve maan. In het midden dier luiken was een ronde opening, noodig om de steenspil door te laten. Uit die opening ontweek, ten deele, de stof die tijdens het pelproces in ruime mate vrij kwam en daarom „maanstof” werd genoemd. Vooral bij het „rellen” (de eerste maal pellen der gerst) scheidde een „zware” stof zich af, waarvan de hoofdbestand-

deelen bestonden uit fijne klei- en/of zanddeeltjes. Als „de molen an de rel” stond, dan bevond de werkman op den maanzolder zich voortdurend in een „mist van stof”. Menigeen, die „nog niet gehard” was, had telkens te vechten tegen „stofkoorts”. Anderen, die het niet „harden konden”, verlieten het vak vóór zij „gehard” en ten slotte „verhard” waren. Maar weinige pellers ontkwamen echter aan de gevolgen van een veelvuldig en vaak langdurig verblijf in de door „maanstof” bezwangerde atmosfeer. Hun ademhalingsorganen functioneerden dan niet meer normaal. Hoorde men die lijders hoesten en proesten, dan bleven bovenstaande uitdrukkingen maar zelden uit.

*De boel loopt in 't gort. De boel, of de zaak, in 't gort sturen.*

Het gaat verkeerd; de zaak loopt (door moedwil) mis; iets bederven; enz. Het ligt wel voor de hand, dat deze uitdrukkingen hun ontstaan te danken hebben aan den pelmolen. Wanneer, b.v. tijdens het pellen, door een of ander malheur, of later (bij afgewerkt fabrikaat) door onvoorzichtigheid of moedwil, verkeerde bestanddeelen in de gort kwamen, dan werd de partij gedeeltelijk of geheel bedorven. Het was n.l. niet altijd mogelijk de „ongerechtigheden” weer te verwijderen.

*Het te gortig maken; te gortig zijn.*

„Dat is mij te gortig” (te duur). „Hij maakt 't te gortig”: hij overdrijft. B.v.: Maakte men een molenaar de opmerking: „De molen „loopt flink om” (draait snel), dan luidde het antwoord somwijlen: „Ja, hij maakt 't wel wat gortig”. Was iemand bezig al te erg met „spek te schieten” (liegen), dan werd hem toegevoegd: „Je moet 't niet àl te gortig maken”.

*Doppenhokkers.*

Vroeger scheldnaam voor de inwoners van Oostzaan. De doppen van de gepelde gerst, of rijst, werden verzameld en bewaard in het „doppenhok” en, evenals ander afval, veelal door Oostzanner boeren gekocht. Het bezoek dezer klanten gold dus, in veel gevallen, uitsluitend het doppenhok, waar het gekochte werd „opgezakt” (in zakken geschept). Vandaar de, lang in zwang gebleven, scheldnaam.

*Gortlanders of gortzakken.*

Zóó schold men de bewoners uit van het, ten Westen der Zaanstreek gelegen, Assendelft; zeer waarschijnlijk omdat daar eertijds veel gort werd gegeten. Bovendien „vereerde” men deze goede afnemers van het product der Zaanse pelmolens nog met den bijnaam: „gortbuiken”.

## Ontleend aan het Papiermakersbedrijf.

*Hij is, of ik ben, de hutsel kwijt.*

Een uitdrukking welke nog tot de gangbare gerekend mag worden. Bij het „papiermaken” was het „scheppen” zeker een der voornaamste onderdeelen van den arbeid welke daarbij te doen viel. De „schepper” moest een „vaste hand” hebben, om de opgeschepte papierpap (stof) gelijkmatig over den „schemvorm” (houten raampje, met koperdoek bespannen) te doen uitvloeien. In snel tempo schudde hij daartoe den vorm heen en weer; voor en achteruit en naar rechts en links (of omgekeerd). Deze handeling werd „hutselen” genoemd. Nu kon het gebeuren, dat zoo’n schepper, tengevolge van ziekte, ongeval, of ouderdom, niet meer in staat was dezen arbeid naar behooren te vervullen. Hij was dan „de hutsel kwijt”. Overdrachtelijk toegepast ten opzichte van allerlei verrichtingen welke mislukken, nadat ze te voren goed werden uitgevoerd.

Overigens zijn mij geen termen of uitdrukkingen, welke verband houden met de papiermakerij, bekend.

In „De Zaausche Volksstaal” (van Dr. Boekenooen) komt dienaangaande voor: Papiermaker... in verkleinwoord: papiermakertje, *een borrel, bestaande uit jenever met stroop*. Thans verouderd; en: Papiermakersmaand. *Een maand van 4 weken*, waarvan er dus 13 in een jaar gaan. Zoo genoemd omdat de papierfabrikanten bij zulke maanden rekenden.

## Betreffende een watermolen.

*Een kindje uit den watermolen halen.*

Te Zaandijk (ook wel te Koog a. d. Zaan) werd den kinderen, die een broertje of zusje „gekregen” hadden, verteld dat de nieuwe huisgenoot(e) door den Zaandijker watermolen „opgemalen” en aldaar afgehaald was. Dit werd zonder tegenspraak geslikt, want, heette die molen niet „Het Leven”? En kon het, in zijn waterloop kolkende, bruisende water, waarin, behalve allerlei voorwerpen, soms ook levende visschen vielen op te merken, niet het kindje aan de oppervlakte gebracht hebben? Naar verluidde, heeft de molenaar menigmaal een jongen of meisje, uit een gezin waar vermeerdering der telgen in uitzicht was, aangehouden, terwijl hij of zij gebogen stond over den, als brugleuning fungerenden steenen muur, aandachtig en nieuwskierig sturende of, in het water, de verwachte „aanwinst” welhaast zou arriveeren.



## Ontleend aan de Molenmakerij.

### *Dat kamt!*

Dat is in orde; dat klopt; dat sluit; dat gaat goed; etc. Afgeleid van de tandwielen waarvan de „kammen” (tanden) goed in elkaar grijpen, zoodat die wielen bijgevolg goed „kammen”.

### *Zij, of die twee, kammen op (of met) elkaar.*

Die personen kunnen goed met elkaar overweg. Als het in een huwelijk niet naar wensch ging, werd daarvan gezegd: „Dat is geen wonder, want die twee „kammen” heelemaal niet op elkaar” (passen niet bij elkaar).

### *Ergens de steek op hebben.*

De zaak onder de knie hebben. In staat zijn een opgelegde taak goed te vervullen. Een goede kijk op de dingen hebben. In 't algemeen: bezit van bekwaamheid. Kwam tot uitdrukking wanneer men van iemand b.v. getuigde: „Dien man is de post best toe te vertrouwen, want hij heeft goed de steek op het werk dat van hem verlangd wordt”; of: „In dat gezin heerscht orde, want de ouders hebben de steek goed op hun kinderen”, e.d. Afgeleid van: „de steek” der tandwielen, d.i.: de door zuivere verdeeling van den steekcirkel gevonden, of voorgeschreven, maat van den onderlingen afstand der tanden („hart op hart”) van wielen die op elkaar werken moeten. Eertijds werden voor dit, van den werkman veel accuratesse vragende, werk speciale „steekpassers” gebruikt. Sommige exemplaren dier soort, waren sierlijk, in koper uitgevoerd en dan van stalen punten voorzien. Wanneer de steek verdeeld is („op de tanden staat”) volgt vanuit de gevonden punten het verder „afschrijven” der tanden of „kammen”. Wielen die niet zuiver „op steek” zijn afgewerkt, „kammen” niet. De geringste onnauwkeurigheid wreekt zich en wordt bemerkt doordat de wielen niet geruischloos werken (zie ook de vorige verklaring).

### *Als de laad vast zit, zoek dan lang naar je schoenen.*

Uitdrukking, vaak gebezigd door oude molenmakers. De „laad” = de ruimte in het „blok” (de slagpers van den oliemolen). Deze ruimte is gevuld met houten en ijzeren onderdeelen, gezamenlijk dienende om het uitpersen der grondstof te bewerkstelligen. Het gebeurde soms, dat de persstukken (het „laadgoed”) vast klemden, zoodat het „lossen” van de laad niet op normale wijze kon geschieden; dan „zat de laad vast” en moest de molenmaker komen om het euvel te verhelpen. Nu scheen de ondervinding geleerd te hebben,

dat zoo'n bekleemde laad, die in den regel ook tamelijk warm was, gemakkelijker kon worden „los" gemaakt, als, na eenigen tijd van rust, de natuurlijke afkoeling zich voltrokken had. Dus haastte de „dokter" zich niet, wanneer hij gehaald werd om de noodig geworden operatie te verrichten. (Hij zocht dan lang naar zijn schoenen). Dit gezegde werd op ander gebied overgebracht en had dan dezelfde beteekenis, b.v.: Komt gij voor een moeilijk geval te staan, overdenk dan eerst wat u te doen staat, vóór dat ge ingrijpt. Ga niet overhaast of onbezonnen te werk; e. d.

*Hij heeft zijn gereedschap in 't vet gezet.*

Gereedschappen die men in langen tijd niet behoefde te gebruiken, werden met vet ingesmeerd om het roesten te voorkomen. Overdrachtelijk: Iemand die zijn zaak „aan kant deed" en stil ging leven.

*Het bijltje neerleggen.*

Figuurlijk: Ophouden met werken; de functie neerleggen; etc. Van de verschillende houtbewerkers (de houthakkers uitgezonderd) waren de molenmakers zeker degenen die het meest den bijl hanteerden. Vandaar dan ook, dat in hun kringen dit stuk gereedschap niet alleen als gebruiksvoorwerp, doch ook in anderen zin in zwang was. (Zie de volgende uitdrukkingen).

*Met dat bijltje heb ik wel meer gehakt.*

In de beteekenis van: Dat werk is mij niet onbekend. Daar sta ik niet vreemd tegenover. Op dat gebied heb ik onderzanding opgedaan; e. d.

*Dat hakt er in!*

„Nou, nou, dat hakt er in", gezegd met betrekking tot iets dat duur is. „Ik kan dat niet koopen, dat hakt me er te veel in".

*Met de groote bijl er op in hakken.*

Roekeloos met geld omgaan; slecht beheer van zaken. Hetzelfde als: het hooi over den balk gooien. Was een persoon, of zaak, door te vergedreven royaliteit aan lager wal geraakt, dan luidde het: „Dat is geen wonder, hij heeft (daar is) maar met de groote bijl op-in gehakt, alsof 't niet op kon!"

*Een brandewijnshak.*

Figuurlijk: Een begane fout; een misslag, e. d. In het molenmakersbedrijf bestond een ongeschreven wet, waarbij het

maken van fouten strafbaar was gesteld. Wanneer de overtreder betrapt werd, moest hij boeten; een zekere hoeveelheid sterken drank (oudtijds brandewijn) offeren. Zoo werd o.a. iemand die met zijn bijl „door (over) de schreef” hakte, dus hakte in dát gedeelte van het hout hetwelk gespaard moest blijven, beboet. Vandaar: „brandewijnshak”, welke term, ook later, toen de oude gebruiken hun „rechtskracht” verloren hadden, nog menigmaal werd gehoord.

#### *Een spaan in de winsching (leggen).*

Figuurlijk: Steun verleen; helpen. Afgeleid van: de molenroede, waarvan de afschuimingen, aan voor- en achterzijde aangebracht, „winschingen” heeten. Gedurende de bewerking van een nieuwe roede, moest deze ook eenigen tijd „op haar rug” liggen, d.w.z.: zij kwam dan met haar achterkant te rusten op twee steunpunten. Daar echter de schuinten der winschingen aan beide einden van het „roedhout” met elkander in tegenstelling zijn, lag de roede dan te hobbelen. Om dit euvel te verhelpen, werd op de beide steunpunten een stopstuk aangebracht. Als zoodanig werden dan meestal „spanen” (spaanders, afval van de roede) gebruikt, want deze lagen voor ’t grijpen. Zoo werd dan, b.v. ten opzichte van een wankel staande zaak, bedrijf of persoon, wel gezegd: „Die mag wel een spaan in wins(ching) hebben”.

#### *Blok-aan-blok.*

Aan het bouwen en repareren van molens, kwam heel wat hijschwerk te pas. Bij dit werk had men er steeds voor te zorgen, dat het bovenste takelblok (Zaansch: jijn- of tjijn-blok) zóó hoog kwam te hangen dat de op-te-hijschen last de plaats van bestemming bereiken kon. Onachtzaamheid bij dit onderdeel van het werk, had tot gevolg, dat het onderste (bewegelijke) blok tegen zijn confrater stootte, waardoor de reis van het rijzende voorwerp, natuurlijk ongewenscht, onderbroken werd. Dan was de toestand ingetreden, die bekend stond onder de benaming „blok-aan-blok”. Deze term kon men ook hooren bezigen ten opzichte van iemand die bankroet was; wanneer twee personen, b.v. bij het schaatsenrijden, tegen elkaar opbotsten; als er ruzie ontstond („dat raakt blok-aan-blok”, zei men dan); van iemand die kort aangebonden was, werd ook gezegd: „Hij is dadelijk blok-aan-blok”; etc.

#### *Himphampies voor den mosterdmolen.*

Als een molenmaker bezig was iets te maken waaraan nog niet was te zien wat het moest worden en hem werd ge-

vraagd: „Wat maak je, of, wat moet dat worden?“, dan luidde het antwoord soms: „Himphampen, of, himphampies voor den mosterdmolen“. (Zie voor de beteekenis van het woord: Dr. Boekenoogen's „Zaansche Volkstaal“).

x x x

Tot besluit, het opschrift van een gereedschapkist van een Zaanschen molenmaker:

Het gereedschap maakt geen kuren,  
Doch de handen, die het sturen.  
Maar, bij een goede hand,  
Behoort ook oordeel en verstand.  
Want, wie verstand en oordeel mist,  
Dien past voorwaar geen timmerkist.

#### **Een en ander betreffende „des mulders vrind“.**

Het ligt voor de hand, dat de wind den molenaars „na aan het hart lag“. In tal van rijmpjes, zegswijzen en benamingen komt dit duidelijk naar voren. Enkele ervan volgen hier:

*De Vast, geeft veertig last.*

Tijdens de Vasten, die 40 dagen duurt, waait het dikwijls nog al flink, want de „vast“ valt in een winderigen tijd. Deze zegswijze stamt uit den oliemolen, waarin „per last“ werd gewerkt. Men verwachtte dus, maar werd daarin wel eens teleurgesteld, dat dooréén genomen, gedurende 40 dagen, dagelijks één last zaad zou kunnen worden verwerkt.

*'s Maandags met vlijt,  
Dat is de heele week schijft.*

(Men gelieve meer op 't rijm, dan op het laatste woord te letten).

*'s Maandags zwichten,  
Daar moet je voor hichten.*

Uit beide rijmpjes blijkt, dat de molenaars er niet mee ingenomen waren als het op Maandag hard woei. Deze meening berustte waarschijnlijk op langdurige ondervinding. — Zwichten: zeil minderen. Hichten: lijden; bezuren. Van iemand die na een langdurige ziekte herstelde, werd b.v. gezegd: „Hij knapt nu op, maar hij heeft er lang voor moeten hichten“.

*Krimpen en stillen,  
Dat is straks weer drillen.*

D.w.z.: Gaat het krimpen van den wind gepaard met stillen, dan is de kans groot dat daarna weer aanwakking optreedt. Een sterke, gelijkmatige wind, heette bij de molenaars „driller”. Hij, de wind, drilt er aardig op. Een mooie driller (Zaansch: drilder).

*Krimpemde wind, stinkende wind.*

Het krimpen van den wind, voorspelt meestal niet veel goeds, wat het weer betreft.

*De zon gaat onder in 'n nest,  
Binnen drie dagen regen, of de wind West.*

Wie 't niet gelooft, moet maar eens opletten.

*Oosten wind met nat,*

*Die heb je gauw gehad.*

De Oosten wind loopt veelal vrij spoedig om, als het „uit dien hoek” regent.

*Noord-Oostenwind met snee (sneeuw),  
Zuid-Westenwind in zee.*

En ook:

*Alle winden, hebben weerwinden.*

Wéérwind: wind uit tegengestelde richting.

### **Molenaarstermen voor het bepalen der windkracht.**

Algemeen gebruikelijke: „*Uit de kijk stil*” (voorloopig is geen wind te verwachten), „*piep-en-blak*” (bladstil); „*tochtje*”, „*draaiertje*”; „*topswind*” (in top: met volle zeilen malen). Vervolgens naar gelang de zeilen half gereefd (gezwicht) werden, b.v.: „*vier-in-de-middelskoelt*” (vier zeilen half gereefd) „*zonder-zeilskoelt*” (de zeilen weggenomen). Maalde de molen „*zonder zeilen*”, dan heette het: „*Hij loopt, of gaat, op bloote beenen*”. Werden vervolgens de onderste windborden verwijderd, dan betitelde men dien maatregel met de benaming: „*na-gels knippen*”, enz., enz.

Een sterke wind noemde men: „*pelwind*”, omdat het pellen veel kracht vereischte.

Als het des zomers, bij mooi weer, slechts gedurende enkele uren, des middags omstreeks „*theetijd*”, weinig krachtig woei,

dan zeiden de molenaars: „We krijgen nog 'n „theewindje”, of: 'n theevlaagje”.

De olieslagers onderscheidden de opeenvolgende fasen in de windkracht overeenkomstig het werk, dat de molen kon „trekken”, namelijk: „Twee-stamperswindje” (ook wel een „hangertje”); „slap-halfwerks-”; „halfwerks-”; „slap-volwerks-”; „volwerks”- en „vlug-volwerkswind”.

Een molen, stil staand, met volle zeilen, terwijl er geen wind was, stond „te plakken”.

Dreigde hij, door windgebrek, tot stilstand te komen, merkbaar aan het af en toe „teuven” der wieken, dan werd van zoo'n molen gezegd: „hij staat te snikken”.

Vlug draaien der wieken heette: „vlug omloopen”, en zeer snel daaien noemde men: „karnen”.

Een houtzaagmolen die „zwaar in zijn werk stond”, dus, ondanks een krachtigen wind, slechts langzaam maalde, stond „te hijschen”.

Voorts zou er over het versieren, rouwen, seinen en verschillende gebruiken nog wel iets te vertellen zijn, doch dan komen we eigenlijk op het terrein der folklore, dus buiten de grenzen van het gevraagde.

Koog aan de Zaan, Augustus 1933.

N.B. In „Oud-Zaansch Molenleven” - schetsen, door schrijver dezes - uitgegeven door P. Out, N.V. te Koog a. d. Zaan, zijn talrijke gezegden, benamingen, gebruiken, enz., op molengebied, te pas gebracht. Deze bleven hier, grootendeels achterwege, omdat zij, uit hun verband gelicht, minder goed tot hun recht komen.

P. B.



